DIN ISTORIA TEORIEI „FORMĂ FĂRĂ FOND"

DE

ADRIAN MARINO

În toate studiile consacrate junimismului, paternitatea cunoscutei teorii a „formelor fără fond" a fost atribuită, fără excepție, lui Titu Maiorescu. Este în afară de orice îndoială că Maiorescu, într-adevăr, a formulat-o cu deosebită claritate, „lansînd"-o în vestitul său articol, din 1868, *În contra direcției de astăzi în cultura română*, apoi în conferința din 1870, *Formă și fond*, al cărei text nu ni s-a păstrat, comunicat numai prin rezumatul lui Miron Pompiliu, din „Convorbiri literare" (mai, 1871, p. 60). De fapt, la această dată, chiar dacă numai fugitiv și într-o formă embrionară, teoria era pe deplin constituită în spiritul și chiar în litera sa. Maiorescu n-a făcut în fond altceva decît s-o reia, să-i dea sistematizare, prestigiu și strălucire polemică. Meritele sale nu sînt știrbite prin proiectarea concepțiilor sale pe un fundal ideologic mai larg, în perspectivă istorică.

Ce reprezintă în esență această teorie a „formelor fără fond" în vechea noastră ideologie? Nimic altceva decît chintesența criticii adaptării „formelor" civilizației moderne, occidentale, burgheze, peste un „fond" propriu, național, de structură încă tardiv-feudală. Teoria este expresia unei anumite rezistențe, ideologice și practice, față de imitația mecanică, nefiltrată, a instituțiilor, moravurilor, culturii și ideilor apusene, tipică forțelor interne boierești, conservatoare, dar și cercurilor burgheze moderate, îndeosebi intelectuale. Această reacțiune, cunoscută și studiată în linii mari, este mult anterioară „Junimei", care n-a ieșit din goluri. Ea precede, fie și într-o formă incipientă, cu cel puțin două decenii, chiar și momentul 1848, mișcarea constituită odată cu primele valuri de „occidentalizare", determinată de cele dintîi importuri masive de „forme" apusene în țara noastră.

Într-o măsură, aceste idei au fost atinse, în limbajul său, încă din 1909, de G. Ibrăileanu, în *Spiritul critic în cultura românească*. Critica „imitației" este urmărită aici la cîțiva autori moldoveni, pre-maiorescieni (Asachi, Negruzzi, Al. Russo, Alecsandri). Azi dispunem de o documentare mai largă. În plus, „origina" spiritului critic în cultura noastră nu mai poate fi atribuită unor reacțiuni și particularități psihologice strict provinciale, ci în esență influenței ideologiei iluministe, răsfrîntă în proporții variabile în toate provinciile românești. De bună seamă că studiul întregii probleme ar trebui reluat în adîncime. Se va vedea atunci că argumentele invocate de autorii citați de G. Ibrăileanu (nivel necorespunzător, neevoluat al societății noastre; respect pentru bunele tradiții naționale; necesitatea împrumuturilor selective „critice"; adaptare progresivă la civilizație etc.) se

An. lingv. ist. lit., T. 19, p. 185—188, Iași, 1968.

BDD-A1561 © 1968 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:37 UTC)

regăsesc și la: C. Conachi, la pașoptiștii C. Negri, Mihail și Alecu Kogălniceanu, Ion Ionescu de la Brad, D. Rallet, Ștefan Scarlat Dăscălescu, B. P. Hasdeu, ș.a.

Și mai semnificativ este faptul că exact aceeași critică a imitației formelor apusene, și deci a „formelor fără fond", este făcută în aceeași perioadă și de o serie de scriitori, publiciști și oameni de cultură munteni, ca: Paris Mumuleanu, Heliade Rădulescu, Gr. Pleșoianu, C. Bălăcescu, C. Caragiale, Cezar Bolliac, Ion Ghica ș.a. Textele exprimînd opoziție identică la invazia culturii și civilizației apusene pot fi culese și din alți „autori", mai obscuri, încă din 1820—1826, printr-o participare la un curent ideologic larg, care ar merita un studiu monografic special. În acest cadru ne mulțumim să dăm doar cîteva sugestii și indicații, de aprofundat ulterior, cu toată documentarea și rigoarea necesară.

Dacă mai trebuie o dovadă suplimentară se poate demonstra oricînd, și cu citate la fel de abundente, că și ardelenii: Z. Carcalechi, Fl. Aaron, I. Codru-Drăgușanu, G. Barit, S. Bărnuțiu, D. P. Marțian ș.a. aveau, în linii generale, aceeași orientare critică, negativă față de invazia „formelor" străine. O mențiune specială se cuvine, cum vom vedea imediat, îndeosebi lui Ion Maiorescu, foarte pre-„maiorescian", mai ales în această privință.

Este apoi această teorie a „formelor fără fond" o creație pur românească, a lui Maiorescu, sau a oricărui alt „spirit critic" anterior? Încă din 1943, în articolul său *Titu Maiorescu și gîndirea post-revoluționară (Kalende*, II, 3), reluat și într-o sinteză [1], Tudor Vianu atrage atenția asupra faptului — esențial — că gîndirea lui Titu Maiorescu nu constituie, sub raport social-politic, decît o prelungire a ideologiei europene post-revoluționare. La gînditori politici importanți ca: Burke, de Bonald, de Maistre, critica revoluției franceze duce în mod direct la respingerea „formelor" sale politico-sociale, pe care convulsia de la 1789 le introduce în Franța și le răspîndește în Europa. Ruperea firului tradiției, negarea realităților și etapelor istorice, neaderența construcției politice pur rațională la aspectele ireductibile ale specificului vieții popoarelor, formează temele de predilecție ale întregii reacțiuni europene. Aceste idei au circulat și sub restaurație și sub monarhia din iulie și înainte și după 1848, și nu numai în Franța.

Pentru cine vrea să verifice rapid chestiunea, *Politiques et moralistes du dix-neuvième siècle* (vol. I.) de E. Faguet ar fi încă de consultat. Dar critica „formelor fără fond" are o circulație mai largă de cît rezultă din aceste cercetări, destul de depășite în ansamblul lor [2]. Chateaubriand, în *Essai sur les révolutions* (1797), pledînd teza legitimistă, respinge, la fel, „această furie de a da popoarelor constituții uniforme fără nicio preocupare pentru gradul de civilizație la care au ajuns" (1. II, ch. X). Iar socialistul utopic Saint-Simon va susține și el, în *L'Industrie* (1818), că nici o instituție politică nu este „admisibilă", nici posibilă, nici durabilă, „decît aceea care nici nu depășește, nici nu întrece starea actuală a societății".

În ultimă analiză, ideologii noștri, atît de reticenți la imitații și adoptări de instituții străine, apusene, — evoluționiști și reformiști în politică — n-au altă optică, nici alt mod de a gîndi, nici alt limbaj. Ar fi, de asemenea, de adăugat că rădăcinile acestei poziții scoboară și ele în aceeași ideologie iluministă a secolului al XVIII-lea, de unde pleacă diferite fire: reformist-evoluționiste, radical-revoluționare, conservator-reacționare. Tema merită a fi studiată și ea pe larg. Deschidem acum doar pe Montesquieu: „Guvernul cel mai conform naturii este acela a cărui constituție particulară convine cel mai bine dispozițiilor poporului pentru care a fost stabilit" *(De l'esprit des lois*, l. I, ch. III). Idei asemănătoare întîlnim și la J. J. Rousseau *(Du contrat social*, l. III, ch. III, IX).

Dar atunci, măcar expresia ca atare, formula pur verbală a „formei fără fond", aparține totuși lui Titu Maiorescu. Nici acest fapt nu se poate dovedi. Expresia

[1] Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, I, București, Casa școalelor, 1944, p. 193—196.

[2] Noi elemente, între alții, la B. Reizov, *L'Historiographie romantique française*, 1815—1830, Moscou, Editions en langues étrangères.

BDD-A1561 © 1968 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:37 UTC)

circula cu mult timp înainte de 1868 și am spune că ideologul junimist a găsit-o, gata constituită, chiar în... familie, la tatăl său, Ion Maiorescu. Acesta, într-o corespondență de presă din Craiova, datată 11 februarie 1838 critică în termeni violenți „maimuțăria lucrurilor străine, prea iubirea asupra tuturor lucrurilor străine și deosebit franțuzești". Pe mine, Ion Maiorescu, „nu mă va înșela *forma din afară, niciodată*" (s.n.)[3]. Pentru el, moravurile și cultura apuseană, ideile noi, progresiste, sînt deci simple „forme", „forme din afară", goale. Adică așa cum va spune peste trei decenii și Titu Maiorescu. Prin tonul său, acest articol, publicat de Gh. Barit în *Foaia* sa, a surprins, provocînd o adevărată polemică, răsfrîntă negativ și în cariera didactică a lui Ion Maiorescu.

Se va zice, poate, că acest critic avea în vedere doar aspectul cultural al problemei și că fiul său a generalizat formula, aplicîndu-o totalității împrumuturilor instituționale, politice și sociale. Reticență deschisă la transplantarea directă de instituții arată însă, încă din 1846, alături de alții, și pașoptistul moldovean Scarlat Vîrnav. Și pentru acesta „formele din afară ale civilizației" sînt deosebit de supărătoare. De notat că ideea se consolidase la Paris, în cercurile tineretului român plecat la studii:

„Pentru noi nu este numai mîngăierea aceasta singură, care trebuie să ne facă a căuta să ducem în țeară ceva mai mult decît *formele din afară ale civilizației*" (s.n.)[4].

Nu va susține și Maiorescu necesitatea umplerii cu „fond" adecvat, corespunzător, a acestor „forme din afară"? Dar înainte de junimiști ele nemulțumeau într-un grad înalt și pe Kogălniceanu, care le respinge categoric în romanul său *Tainele inimii*, publicat în 1850: „Am luat luxul, corupția și formele exterioare a Europei"...[5]. Cînd în 1851, limba greacă este scoasă din învățămînt, argumentul a fost că această limbă are „trebuință de o învățătură serioasă, iar nu să figureze drept singură formă"[6]. Despre învățămîntul universitar, se știe, Maiorescu nu va gîndi niciodată altfel, de vreme ce intenționa să suprime catedre întregi la proaspăta Universitate ieșeană. Dar, este de notat că, încă din 1855—1856, Gh. Asachi preconiza aceeași desființare a facultăților de drept și filozofie, pe motivul că ofereau studenților o slabă pregătire[7]. Așa va susține ulterior și Titu Maiorescu, nu tocmai inedit în toate inițiativele și ideile sale.

Că se pot produce și alte dovezi, la fel de concludente, nici nu este de mirare. În 1859, C. Negruzzi observă în cel mai pur spirit pre-junimist:

„Un popor simplu, patriarhal, ce se ocupă mai mult cu lucrarea pămîntului, nu avea nevoie de acest belșug de legi, apanagiu a națiunilor civilizate, de acest *nămol de forme care adese înghite fondul*" (s.n.)[8].

N. Iorga a descoperit și publicat opera cugetătorului politic moldovean Ștefan Scarlat Dăscălescu, progresist moderat, mare adversar al precipitărilor și imitațiilor politice nestudiate. El a lăsat, între altele, și o relație de călătorie făcută în 1858, în occident, plină de reflexii incipient junimiste. Liberalii, după el, „copiază, maimuțează instituțiile țărilor civilizate și ni le impun". De mentalitate conservatoare, Dăscălescu refuză ideea că „ne-am civilizat și că ei sînt regenera-

---

[3] Ioan Maiorescu, *(Corespondență din Craiova)*, în „Foaie literară", nr. 16, 16 aprilie 1838, p. 121—123.

[4] *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, I, p. 24.

[5] M. Kogălniceanu, *Scrieri alese*, ed. Dan Simonescu, București, ESPLA, 1956, p. 150.

[6] N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 288.

[7] N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi organizatorul școlilor naționale din Moldova*, București, 1962, p. 100—181.

[8] C. Em. Krupenski, *Patru scrisori ale lui Costache Negruzzi către Ioan Ionescu (de la Brad) din 1859*, în „Convorbiri literare", XXXI, 1902, p. 608—617.

BDD-A1561 © 1968 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:37 UTC)

torii nației; dar nu pot să nu mai repet că *civilizația e numai în forme și pe hîrtie* (s.n.)[9].

Lucrurile sînt deci limpezi și ne oprim aici, deși citatele ar putea continua. S-ar zice totuși că, în preajma lui 1868, Titu Maiorescu este singurul care exprimă această teorie și cu cea mai mare originalitate. La acea dată partidul conservator nu gîndea altfel. De pildă, în 1866, în plină agitație unionistă și anti-unionistă, N. Ionescu, Manolache Costache Epureanu și alții combat ideea sufragiului universal pe considerația, tipic maioresciană, că poporul român n-ar fi încă pregătit pentru o astfel de reformă [10]. Dar chiar cu puțin timp înainte de atacul *În contra direcției de astăzi în cultura română*, B. P. Hasdeu publică în „Românul" (11 ianuarie 1868), articolul *Caracterul naționalității române ca baza legislațiunii sale*, în care se dezvoltă o teză identică: legislația democratică este definită „vesminte exotice, aduse cine mai știe de unde și croite cine mai știe pentru cine". La fel gîndește și Cezar Bolliac care, în „Trompeta Carpaților" (7/19 aprilie 1868), combate aceeași traducere formală, mecanică, de legi străine, neelaborate. De altfel, tot el declarase, în 1861, că „noi facem legi, ca să nu se știe, facem școli ca să nu se poată învăța într-însele, facem tot ce nu voim să fie" [11]. Să ne reamintim și de Maiorescu: „Am depreciat și falsificat toate aceste forme de cultură", „s-au imitat și s-au falsificat toate formele civilizațiunii moderne" etc.

Identitatea de gîndire și de limbaj este deci izbitoare. Ni se pare dovedit că Maiorescu este exponentul unei stări de spirit anterioare, generalizate, bine consolidată în cercurile de mentalitate conservatoare și reformistă, sensibilizate prin reformele structurale ale lui Cuza și mai ales de reforma agrară din 1864. Dacă formula care exprimă neaprobarea ideii de progres social, totală neaderență la noile forme instituționale, la importul superficial de civilizație și cultură, i-a fost totuși unanim atribuită, faptul vine de acolo că Titu Maiorescu *i-a dat* strîngență deosebită, o formulare precisă, categorică, de la înălțimea unui mare prestigiu cultural, social și politic, la care nu se ridicase nici unul dintre precursorii săi incontestabili.

În materie de circulație a ideilor, în timp și în spațiu, „originalitatea" constituie o noțiune foarte relativă. De acest adevăr ne pătrundem încă o dată aruncînd și o privire peste granițe. În 1872, criticul italian Francesco de Sanctis, într-un discurs inaugural la Universitatea din Neapoli (exprimînd în mod evident convingeri mai vechi, de circulație în *Risorgimento*), combate și el „formele goale" („vacue forme"), apărute în Italia după realizarea unității politice a țării, printr-o analogie evidentă de situații. Limbajul este surprinzător de „maiorescian". De unde rezultă că în cele două țări, aflate la același moment al evoluției istorice, afluxul de concepții și instituții democratice străine, insuficient sau greșit aplicate, au produs reacțiuni identice. Se întreba deci Francesco de Sanctis:

„Ce este libertatea fără oameni liberi? Sînt *forme fără conținut* (s.n.)... rugăciuni fără credință, soldați fără patrie" [12].

Expresiile ne sînt cunoscute: „forme fără fond", „stafii fără trup", „iluzii fără adevăr" etc. Tonul superior distant, solemn și categoric aparține însă în tot cazul numai lui Titu Maiorescu.

---

[9] Ștefan Scarlat Dăscălescu, *Călătoria mea în Europa occidentală făcută în anul 1858*, în „Cuget clar", V, 1—4, ianuarie—februarie 1932, p. 48.

[10] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, București, 1910, p. 535—536.

[11] Cezar Boliac, *Opere alese*, București, 1950, p. 256.

[12] Francesco de Sanctis, *Saggi critici*, Milano, 1933, III, p. 269.

BDD-A1561 © 1968 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:37 UTC)